

עדיין ממנו, אבל ברור לנו יודעים, שאותם החקים השולטים בקצה השריג שולטים גם בכל מלא העץ, מראשית צמרתו עד תחתית שרשיו, והעץ כולו גם הוא רק חזיון יחידי המתגלה מתוך מלא-עולם מלא, שחקיו איתנים והם רודים בנו מדעתנו ושלא מדעתנו, עד שאנו מחוייבים להתחשב עמהם חשבון חקי.

כשמתגלה לפנינו חזיון רוחני, רעיוני, מחשבה ומהלך דעה, מתוך נשמתה של האומה, והאומה היא האומה שלנו, שכ"כ אנו קשורים וחבוקים בה, שכל כך הגנו חיים רק בחייה, וקיימים קיום חמרי, מוסרי, ושכלי, בקיומה, בודאי שכך המדה צריכה להיות להתחשב עם המציאות הזאת כמציאות חקית, להסתכל עד כמה עמוק עמוק הוא הרוח, במעמקי הנשמה הכללית של האומה, שהוא גורם שצורה רעיונית כזאת, בדמות דעה והלכה, המטפלת עם רגשי נפש, תתגלה בו.

לפעמים תוכל הערה כזאת להביא אותנו לידי תסיסה רוחנית כזאת, עד כדי שינוי גדול בכל ערכי חיינו. יוכל להיות שיתגלה לנו עולם מלא ואדיר, שאנו זקוקים לחיות בתוכו, תחת אשר חשבנו שיש לנו עסק עם איזה דברים קטנים ובודדים.

לא נודמן לי הדבר לדעת את הצעירים הללו, אשר גפלו חלל בעמדם לעבוד את עבודתם בארץ ישראל בתור חלוצי התחיה הלאומית, לפי הלך-רוחם. מהאחד [ברל] אשר נודמן הדבר שהיה לפני איזה דין-ודברים על-אודות עזבונו, נוכחתי לדעת ע"י מכתביו ותעודותיו, שהיה צעיר נחמד, בעל כשרון מצויין, בן-תורה, מטפוסם של החשובים שבבני-הישיבות, בעל לב טהור ונפש עדינה, בא לא"י בכל חם-לב של האהבה הלאומית ותחית העם והארץ. בשעות אשר חי אחרי היריה, בעת אשר ידע ברור שהוא הולך למות, הביע במנוחה שנפשו שוקטת, כי מת הוא בעד עבודת התחיה הישראלית בארץ-ישראל. הלב הצעיר ההומה למראה החיים העליונים שהאירו אליו את תקותם, הניטלים ממנו, ולזכר אם שכולה, שהוא כל נחמתה בחשכת חיייה המרים, מצא מרגוע ברגעי הפרפור בין החיים והמות, — ברעיון שהוא מת בעבודה לשם תחיה לישראל בארץ-ישראל. למראה נורא זה, לנשמה עליונה כזאת, שמים וארץ יחדו יענו: קדוש. בלא-ספק, פחות או יותר בערך זה היתה מדתם של יתר החללים. "מי יתן ראשי מים, ועיני מקור דמעה, ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי" ³.

אל תגודו לי, אבירי-הלב, לסנטימנטליות יתרה. אינני יכול להעריך כמה חיל וכח רוחני אבדנו, כמה אש קודש נכבה יחד עם הנשמות הגדולות הללו. "שבעים איש וחמישים אלף איש, — שבעים איש שכל אחד שקול כחמישים אלף איש" ⁴. ומי זה יוכל לחדור עד נבכי התהום של הערכים הנשמתיים, וענן יגון זה די הוא עד כדי להחשיך בו את הניצוצים הקטנים של האורה, שהם תודרים אל מאפל חיינו הלאומיים.

אבל "דום", קורא קול מאחרי, את מי אתה מספיד? אמנם מעשיהם של אלה ההרוגים סתומים, ואין אתה רשאי אולי לספר אחרי מטתם, אבל הלא ידעת את מרביתו של הפועל הצעיר, בארץ-ישראל, את יחושו לכל קודש בישראל ובאדם. קרא אתה בפך שמא שכחת, או שמא לא למדת, את האמור (במסכת שמחות פרק ב

הלכה י): "כל הפורש מדרכי ציבור אין מתעסקים עמו בכל דבר, אחיהם וקרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמחים שנאבדו שונאיו של מקום, שנאמר הלא משנאיך ד' אשנא, ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי". והכאב הולך ומתגדל, ומלחמת הרוח הטרגית עולה עד מרום קצה, למקראם של דברי הרמב"ם, המתגלמים בצורה יותר ברורה (פ"א מהלכות אבל הלכה י והובאו בשו"ע סימן שמו ס"ה): "כל הפורשים מדרכי ציבור, והם האנשים שפרקו עול המצות מעל צוארם, ואין נכללין בכלל ישראל בעשיית המצות ובכבוד המועדות וישיבת בתי-כנסיות ובתי-מדרשות, אלא הרי הן כבני-חורין לעצמן, — אין מתאבלין עליהן, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ואוכלים ושותים ושמחים, שהרי אבדו שונאיו של הקב"ה, ועליהם הכתוב אמר הלא משנאיך ד' אשנא".

ואתה חביבי צא ופרנס ועשה שלום בין רגשי הלב, והשקט את המלחמה הסואנת כים וזעף.

שמא תאמר ליישב ע"פ הנוסח הרגיל מיסודו של מר אחד-העם: הספר הוא ספר, והלב עושה את החיים, וכיון שהלב נלחם בספר — הראשון הוא המנצח. במטותא מנך חביבי, אל נא תרפא שבר גדול על נקלה. הספר וכל אגפיו — גילוייו של הלב הם, ואיזה לב — לב האומה, הלב של נשמתה, הלב של תמצית כל הוייתה, של מעמק חייה, זה הלב דוקא בספר הוא מונח וגנוז, ותוך כל גרגיר המתגלה מאוצר הספר המון רב של לב ושל חיים מונחים. וחשבונו של עולם גדול המקיף אותנו ברחבו, ומושל עלינו בעזו וחקיו הכבירים, אנו צריכים להביא כאן, חשבונו של עולם ברור, הנראה לנו עין בעין, כמו שהוא עם בהליו ונוראותיו. אחים חביבים — שנאיים, נשמות קדושות — משוקצות כטומאת הנדה. אוי מה היה לנו!

והאומה העזה שבאומות⁵ קנאית היא ונוקמת, נוקמת היא בקנאה קשה כשאל מעוכרי חייה, לא תשא פני כל, את אחיה לא תכיר ואת בניה לא תדע. עוד חי בלבה קול הכרוז של הרועה הראשון: "כה אמר ד' אלהי ישראל, שימו איש חרבו על ירכו, עברו ושובו משער לשער במחנה, והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו"⁶. יודעת היא האומה, בידיעה פנימית, אינסטינקטיבית, שאינה חסרה גם אצל בעלי-החיים כולם, ש"הפורשים מדרכי ציבור, שהם כבני חורין לעצמן כבני בלי דת" (לשון השו"ע), ממיתים הם את נשמתה, נוטלים הם ממנה את המזון המחיה אותה, המשיב את רוחה, — והם הם הנם אויביה, אויבי נשמתה, שונאיו של מקום, שונאי ד' אלהי ישראל השוכן בקרבה, שהוא אל-חייה. ובזעם תקפץ רחמיה, למען עמדתה וקיומה, — כדי להחזיק את נשמתה לדור דורים.

אמנם יש נטף של איזה עסיס, שהוא יכול להתליש את הארס המר. אם על דבר היחש הזועם שבין ישראל לעובדי-האלילים באה התרבות אשר פעלה את פעלה על גוי ועל אדם והיא גרמה שתצא מכתה הוראה כזאת: "אומות-העולם שבחו"ל כלומר שבזמן הזה לאו עובדי ע"ז גמורים הם, אלא מעשי אבותיהם בידיהם"⁷, כלומר נחלש התוכן האלילי המזוהם והמסואב. אמנם אין חיים ואין טהרה במקום שיש